

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.04.041>

УДК 811.161.2'38

Т. А. КОЦЬ, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: tetyana_kots@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4622-9559>

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОЗНАКИ ТА ФУНКЦІЇ НАУКОВОГО СТИЛЮ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті проаналізовано поняттєву парадигму наукового стилю як різновиду літературної мови для енциклопедичного представлення термінологічної системи української лінгвостилістики. Особливу увагу звернено на встановлення комунікативно-прагматичних ознак, функцій наукового стилю та його різновидів (науково-навчального, науково-популярного, науково-публіцистичного підстилів), окреслено теоретичні питання історіософії та історіографії стилю в українському мовознавстві. Досліджено книжність як основну категорію і термін, що є диференційними одиницями наукових текстів. Поняття наукового стилю систематизовано в контексті типології мовомислення.

Ключові слова: науковий стиль, науковий текст, науково-навчальний підстиль, науково-популярний підстиль, науково-публіцистичний підстиль

1. ВСТУП

Серед актуальних завдань сучасного українського мовознавства є систематизація термінологічного апарату лінгвостилістики, дослідження її зв'язків із теорією та історією літературної мови. Запропонований у статті інтегративний аспект доповнює структурно-рівневий аналіз текстів і передбачає інтерпретацію категорії стилю в контексті типології мовомислення, визначення підпорядкованих йому понять, утвердження погляду на історію літературної мови та її стилів як феноменів, що тісно пов'язані з філософією культури, розвитком національної свідомості. Поняттєва парадигма наукового стилю потребує встановлення гіперо-гіпонімійних зв'язків і енциклопедичного (короткого і водночас інформативно вичерп-

Ц и т у в а н н я: Коць, Т. А. (2022). Комунікативно-прагматичні ознаки та функції наукового стилю сучасної української літературної мови. *Українська мова*, 4(84), 41–56. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.04.041>

ного) обґрунтування статусу понять, установлення їхніх диференційних ознак і представлення історіографії стилю в українському мовознавстві, що й стане проміжним підсумком надбань у цій галузі українського мовознавства, удоступненням їх для широкої філологічної спільноти.

Науковий стиль обслуговує потреби важливих сфер українського мовного простору — освіти та науки, розвиток яких свідчить про інтелектуальний рівень нації. В українській лінгвостилістиці усталена дефініція наукового стилю як функціонального різновиду літературної мови, що репрезентує мовну діяльність національної спільноти в науковій сфері спілкування і виконує функцію передавання нових об'єктивних знань про дійсність у переконливій формі.

2. ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОСОФІЇ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ НАУКОВОГО СТИЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Історія наукового стилю української мови сягає другої половини ХІХ ст., коли перший український суспільно-політичний і літературно-мистецький журнал *Основа* (1861—1862) та видання *Просвіта* (1868) почали друкувати науково-популярні статті з питань астрономії, природознавства, садівництва, тваринництва тощо. Такі розвідки публікували також *Літературно-науковий вістник*, *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, *Житє і слово*, *Сьвіт* та ін. (Симоненко, 2001). Вони були написані живою народною мовою, але зі стилізацією під селянську розповідь з елементами архаїзації (Білодід, 1958, с. 234). Це перші зразки науково-популярного різновиду наукового стилю сучасної української літературної мови. Знаковими для формування засад цього функціонального різновиду є праці І. С. Нечуя-Левицького (*Унія і Петро Могила* — 1875 р., *Перші кийівські князі: Олег, Ігор, Святослав* — 1876 р., *Св. Володимир і його потомки* — 1876 та ін.), М. П. Драгоманова (*Література російська, великоруська і галицька* — 1877 р., *Передне слово до Громади* — 1878 р., *Шевченко, українофіли і соціалізм* — 1883 р. та ін.) (Русанівський, 2001, с. 232). Розширенню жанрової специфіки стилю сприяла мовна практика С. А. Подолинського, М. С. Грушевського, В. М. Гнатюка, А. Ю. Кримського, І. Я. Франка, І. Г. Верхратського, І. С. Свенціцького, визначальною ознакою яких було термінологічне узагальнення і абстрагування (Жанри, 1989, с. 265).

Формування українських освітніх закладів на початку ХХ ст. спонукало мовознавців до створення навчальних мовних кодексів. А школа була випробувальною сферою новостворених прескрипцій. Упродовж 1917 — початку 1918 рр. вийшло друком понад 160 підручників для українських шкіл різних типів, зокрема 37 читанок та букварів, 19 підручників з української мови, 14 словників. Мовознавці створювали і наукові, і практичні граматики української мови. Автори перших наукових граматик — С. Й. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер, Є. К. Тимченко,

В. І. Сімович, А. Ю. Кримський. Їхні граматики мали наукове призначення, суть якого полягала в цілісному аналізові мовної структури, загальних відомостей про українську мову, системності й послідовності викладу інформації. Усі мовні явища історично обґрунтовано та порівняно з відповідними формами інших слов'янських мов. Практичні граматики 10—30-х рр. ХХ ст. за призначенням були власне практичними, шкільними, для самонавчання, для вчителів. Дослідники (О. Н. Синявський, П. Ф. Залозний та ін.) розраховували свої граматики на тих реципієнтів, які здобули освіту в російській школі, і тому основну увагу зосереджували на диференціації двох мов. Історичні коментарі вони подавали зрідка й на примітивному рівні. У всіх названих працях наявні вправи або тексти для аналізу. Шкільні граматики (М. К. Грунського, В. М. Коцовського, Г. П. Шерстюка, О. Б. Курило, М. С. Возняка, І. І. Огієнка, І. М. Огоновського) мали, крім практичного призначення, чітку вікову орієнтацію і спрощену структуру. Граматики для самонавчання (М. П. Левицького, В. В. Мурського, О. Н. Синявського) призначені насамперед для реципієнтів, знайомих із російською мовою, які хотіли навчитися правильно писати. Граматику *Українська мова* (поширену програму курсу української мови для вчителів) 1928 року створив М. Ф. Наконечний. Важливими для вноормування української наукової мови були граматики, які подавали детальний граматичний аналіз деяких явищ. Найпомітніша з них — праця О. П. Ізюмова *Техніка української мови* (1926). Вона цінна насамперед різноманітністю прикладів, не зафіксованих в інших граматиках, які ілюстрували стилістичний і граматичний матеріал. Основні методи всіх граматичних кодексів — описовий, порівняльно-історичний і зіставний, які були реалізовані у фіксації нормативно-стильової характеристики мови, класифікації і систематики мовного матеріалу, історичному, діалектному аналізу й чіткій диференціації двох мов — української та російської.

Наприкінці ХХ ст. українські мовознавці вивчають вплив мови Галичини (кінець ХІХ — початок ХХ ст.) на становлення наукового стилю української літературної мови. У той період історичного розвитку мова наукових текстів відбивала живу народну мову й нові суспільно-політичні зміни, синтезувала традиційне та нове. Л. О. Ткач зазначає, що «на відміну від підросійської України, де українська мова була офіційно заборонена у громадському житті, шкільництві і літературі, у Галичині й Буковині вона функціонувала як одна з офіційних (краєвих) мов, що сприяло розширенню її соціальної бази й проникненню в усі сфери життя тогочасного суспільства — адміністративну, економічну, церковну, освітню, мистецьку тощо» (Ткач, 2007, с. 5).

Проблеми ідеологічної уніфікації мови науки на початку ХХ ст. проаналізував М. П. Лесюк, наголосивши, що «новий політичний поділ України після перемоги більшовицького режиму призупинив мовні дискусії. Розбіжності були якоюсь мірою улагоджені в 1927 році з прийняттям консенсусного зведення орфографічних правил у Харкові. За-

хідноукраїнські вчені й письменники користувалися ним (з елементами «желехівки») до 1939 року, але в східній частині України він був скасований та заборонений у 1933 році як буржуазно-націоналістичний. Використовувався він тільки в українській діаспорі» (Лесюк, 2014, с. 26).

Розвиток і функціонування наукового стилю кінця ХІХ — початку ХХ ст. тісно пов'язані з діяльністю науково-дослідних інститутів, лабораторій, високих шкіл (*Наукового товариства імені Шевченка* у Львові (засн. 1893), *Українського наукового товариства* в Києві (засн. 1907), які у виданні *Записки* друкували наукові розвідки з історії, філології та етнографії, а також спеціальні збірники секцій — філологічної, історико-філософської, математично-природничо-лікарської (у Львові), природничо-технічної, медичної (у Києві). У цей період словник наукової мови розвивався на основі внутрішніх словотворчих ресурсів (що пропагували А. Ю. Кримський, Є. К. Тимченко, О. Б. Курило, М. Д. Гладкий, С. С. Смеречинський, О. Н. Синявський, М. М. Сулима, М. Ф. Наконечний та ін.) і активному запозиченню з інших мов. Відповідно у 20—30-х рр. ХХ ст. було сформовано значний пласт абстрактної лексики, загальнонаукової та спеціальної термінології різних галузей суспільного знання. Засади українськомовних галузевих терміносистем засвідчує низка граматик і словників: О. П. Павловського (1818), І. Могильницького (1822—1824), Т. Глинського (1845), М. Осадци (1862), О. Й. Партицького (1871). Знаковими для розвитку терміносистем є праці: *Граматика язика руського* О. М. Огоновського (1889), *Методична граматика рускої мови* І. М. Огоновського та В. М. Коцовського (1894), *Українська граматика* Є. К. Тимченка (1907), *Украинская грамматика* А. Ю. Кримського (ч. 1—2, 1907—1908), *Грамматика українського язика* І. С. Нечуя-Левицького (ч. 1—2, 1914), *Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів* В. М. Доманицького (1906), *Словарь української мови* за редакцією Б. Д. Грінченка (1907—1909).

Спеціальні праці, присвячені проблемам стилю, з'являються вже у другій половині ХХ ст. Загальні зауваги до стилістики наукових текстів подає І. Г. Чередниченко (Чередниченко, 1962). У 70-х рр. ХХ ст. А. П. Коваль вивчає джерела, структурну організацію стилю, визначає його диференційні ознаки (Коваль, 1970). Науковий текст разом із засадами лінгвостатистики та структурної лінгвістики був об'єктом аналізу в праці *Статистичні параметри стилів* (1967). Функціонально-стилістичний аналіз мови науково-технічної сфери в 90-х рр. ХХ ст. здійснила Н. Ф. Непийвода (Непийвода, 1997). Історіографію та історіософію вивчення наукового стилю поглибили праці Ю. В. Шевельова, який простежив вплив галицького варіанта літературної мови кінця ХІХ — початку ХХ ст. на становлення української літературної мови загалом і наукового стилю зокрема (Шевельов, 1998).

Серед актуальних проблем сучасного мовознавства — функціональні параметри образності, стилістичного розмежування текстів, індивідуального стилю, когнітивного, комунікативного механізмів наукової мови

(Кочан, 2011; Кочан, 2012; Казиминова, 2016; Дядюра, 2001); історичне термінознавство, типологічно-жанровий аналіз джерел (Зелінська, 2002), з'ясування внутрішньомовних та позамовних чинників формування і розвитку наукового стилю (Кочан, 2011; Кочан, 2012; Дядюра, 2001), культури наукового тексту, наукового жаргону (Селігей, 2016).

3. КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОЗНАКИ НАУКОВОГО СТИЛЮ

Основними комунікативно-прагматичними ознаками наукового стилю визнано узагальнення, абстрагування, логічність, точність інформації, переконливість, аргументованість, раціональну оцінність, послідовність, лаконічність, некатегоричність висловлювання.

Функцію узагальнення вможливорює широке використання абстрактної лексики (зокрема термінології), яка називає загальні поняття (*система, структура, період, випадок, формулювання*); модальних прислівників, займенників (*переважно, регулярно, завжди, кожний, деякий*), десемантизованих дієслів (*існувати, мати, бути, виявляти, формувати, установлювати, уможливлювати*). У науковому тексті узагальнювального значення часто набувають слова, які в загальномовному вживанні мають конкретну семантику (*температура кипіння води, фізичні та хімічні властивості повітря, біологія — наука про живу природу, фіалки ростуть у вологих і затінених місцях*).

На морфологічному рівні як узагальнювальні одиниці функціонують дієслова з якісно виражальним відтінком значення у формі теперішнього часу (*вода кипить за температури 100°C; залізо взаємодіє з кислотами, банк функціонує в обмеженому секторі ринку*), особові дієслова та займенники у формі множини (*ми з'ясували, у нашому дослідженні*), іменники у формі однини (*сосна — морозостійка і посухостійка рослина, око — парний сенсорний орган*).

Стильові ознаки узагальнення мають деагентивні синтаксичні конструкції, зокрема узагальнено-особові та безособові речення (*У фізиці застосовують інерційну систему відліку; В економіці послуговуються терміном абсолютна перевага*); номіналізовані конструкції, у яких семантику предиката передають віддієслівні іменники, а дієслово виконує формально-граматичну функцію (*Обертання Землі навколо осі зумовлює зміну дня і ночі*).

Логічність наукового стилю тісно пов'язана з доказовістю та аргументованістю (Непийвода, 1997, с. 78). Їхню реалізацію уможливлюють насамперед синтаксичні засоби: складнопідрядні сполучникові речення (*Залежно від того, яку точку відліку беруть для фіксації цього періоду, в астрономії розрізняють сидеричний рік, тропічний рік та ін.; Якщо у системі відбувається хімічна реакція, то потрібно додати джерела, які продукують компонент*); дієприкметникові і дієприслівникові звороти (*Органічні фосфати можуть перетворюватися в ортофосфат за допомогою фосфа-*

таз, локалізованих на поверхні клітини водорості; Під час проведення дослідів на відкритому ґрунті варто врахувати кліматичні чинники); вставні слова і вислови (очевидно, відомо, по-перше, по-друге, наприклад, зокрема, на думку дослідників, як доведено у статті), які увиразнюють логіку думок і послідовність викладу інформації (Коваль, 1970); зв'язувальні конструкції (необхідно зазначити, варто наголосити, як було зазначено, у результаті доведено, наприкінці звертаємо вашу увагу на...).

Логічність стилю вмотивовують текстові категорії структурування (виокремлення складників, змістових частин тексту: вступу, висновків, поділ на розділи, параграфи тощо), зв'язності, логічності, цілісності. Показовим є використання лексичних повторів (*Втрати від випаровування становлять основну частку втрат загалом і є основною частиною загального балансу втрат; Характерною особливістю цієї реакції є її зумовленість зовнішніми чинниками. Ця зумовленість...*).

Для наукових текстів характерна категорія гіпотетичності, зумовлена пізнавальною діяльністю науковців і етапами проведення самого дослідження, що простежуємо в розгортанні змісту від окреслення проблеми, ідеї, гіпотези, їх аналізу, до доведення та висновків. Логічність часто залежить від специфіки мислення автора й орієнтована на безпосередній контакт з адресатом.

Точність забезпечує вживання великої кількості термінів, здебільшого слів однозначних, які репрезентують конкретну галузь науки й формують парадигму її ядерних понять (*нуклон, нуклонне число, протонне число, молекула, атомна маса, хімічний елемент, молекула, моль, валентність; алерген, анестезія, вакцина, імунітет, ендоскоп, целюліт*); аббревіатур (*ЖЦ (життєвий цикл), ПЗ (програмне забезпечення), ЛСП (лексико-семантичне поле)*); книжних зворотів (*формулювання проблеми, розв'язання завдань, дослідження засвідчило*); використання покликань, виносок, цитування праць із зазначенням усіх вихідних даних (прізвища, ініціалів автора, назви праці, року, місця видання, сторінок тощо); елементів штучних мов, символів, графіків, розрахунків.

Точність є однією з умов об'єктивності, про яку свідчить некатегоричність викладу, раціональна оцінність (*прибутковий банк, якісне обладнання, неурегульований ринок, недостатній імпорт, неповне страхування*).

Комунікативна спрямованість наукового тексту формує категорію діалогічності наукового стилю, що передбачає систематичне звернення автора до напрацювань своїх попередників і передавання знань конкретному адресату, щоб звернути його увагу на особливо важливі частини тексту, результати власного дослідження. Як засоби діалогічності функціонують питально-відповідні речення (*Чи можливо досягти таких показників? Очевидно, що так. Що вже зроблено в цьому напрямі? Проаналізуємо*); оцінна непряма цитация (*Як слушно зауважують вчені, цей процес ускладнений деякими зовнішніми впливами*); імперативні слова і вислови (*зверніть увагу, порівняймо, зауважте, зупинімося на цьому питанні докладніше*); вставні слова із семантикою вираження авторського

ставлення або уточнення повідомлюваного (*очевидно, зрозуміло, безумовно, на нашу думку, як бачимо, як засвідчує матеріал*).

Діалогічність наукового тексту посилюють метафори, за допомогою яких учений тлумачить зміст понять. Аналогія є основою творення усталених словосполучень, які часто зазнають термінологізації (*електронна оболонка, вимушені коливання, еволюційний годинник, репресія ферментів, молекулярний ланцюжок*) (Дядюра, 2002, с. 134). Образні засоби широко представлені в науково-популярних текстах.

4. КНИЖНІСТЬ ЯК ОСНОВНА КАТЕГОРІЯ НАУКОВОГО СТИЛЮ

Книжність — текстова категорія писемної форми реалізації літературної мови, яка охоплює різнорівневі мовні засоби з відтінком офіційності, урочистості, науковості.

Виразниками категорії є книжна лексика, писемні усталені звороти, ускладнені синтаксичні структури з підрядними граматичними зв'язками, які створюють високий стиль тексту (Єрмоленко, 2000, с. 372).

Книжність наукового стилю забезпечує широке застосування термінів, що максимально уніфікують наукові знання, абстрактних узагальнювальних слів (*активізація, видозміна, координація, буття, простір*). Книжність є опорою логічності наукового тексту, яку виразно відбивають книжні слова та звороти (*завдяки, унаслідок, незважаючи на, установлено критерії, переконливо доведено*), причиново-наслідкові складно-підрядні речення. Взаємодія стилів, що зумовила різновиди наукового стилю, може бути причиною контекстуальної нейтралізації книжних одиниць, використання їх для досягнення зниженого, розмовного колориту мови (Пилинський, 1982).

5. ТЕРМІН ЯК ДИФЕРЕНЦІЙНА ОДИНИЦЯ НАУКОВОГО СТИЛЮ

Термін — (від лат. *terminus* — межа) мовний знак (слово або словосполучення), який позначає спеціальне (наукове, професійне) поняття. Його основні ознаки — дефінітивність, мотивованість, структурність, системність, стилістична нейтральність, семантична точність, висока інформативність. Ці ознаки реалізуються лише в межах конкретних терміносистем, за їхніми межами термін детермінологізується, тобто переходить у загальноживану лексику (Симоненко, 2014, с. 45).

Дефініція як коротка ідентифікаційна ознака терміна вирізняє конкретне спеціальне поняття і є умовою його змістової точності (*Гравітація — це властивість тіл із масою притягуватись одне до одного; Індуктивність — це фізична величина, що характеризує здатність провідника накопичувати енергію магнітного поля, коли в ньому протікає електричний струм*).

Мотивованість утримує генетичний і семантичний зв'язок з іншими термінами, полегшує запам'ятовування, забезпечує системність як основну ознаку творення терміносистеми, уможливорює інформаційне взаєморозуміння на національному та міжнародному рівнях.

Структурність, стилістична нейтральність є ознакою точності терміна й наукового стилю загалом.

Залежно від сфери функціонування терміни поділяють на загальнонаукові (*процес, аналіз, система, структура, парадигма*), міжнаукові (*тиск, вартість, економіка, енергія*), вузькоспеціальні (*остеохондроз, радикуліт, фітотергономіка, ксидоза*). Їх утворюють способом переосмислення (термінологізації) загальнонавчаних слів на позначення певного наукового поняття (*міст, пам'ять, гра, сітка, мережа, носій, громада*), перенесення готового терміна з однієї галузі в іншу (ретермінологізація) (у біологічній терміносистемі є терміни з математики (*конус, хорда, синус*), архітектури (*мозаїка, піраміда*), хімії (*валентність*), лінгвістики (*аббревіація*); у комп'ютерній терміносистемі — з фізики (*роз'єм, рідкокристалічний, смуга поглинання, коротка хвиля, гнучкість*), математики (*абсолютна величина, дійсне число, відносна похибка, ділення, додавання, обчислення, множення, добуток, вектор*), географії (*геолокація, вебкартографія, геодані, геоінформаційні технології*) тощо), запозичення (*комунікація, гіпотеза, бізнес, технологія*), використання власних словотвірних моделей (*відгалужувач, підсилювач, розмірність, запрограмувати, сервокерування, багатозначний, знакопромійний*), іншомовних формантів (*процесор, метаправило, реструктурування, суперключ, мікропослідовність, кіберзлочин*). Найпродуктивнішим способом творення термінів є використання словосполучень для найменування нових понять (*гетерогенна мережа, оперативна пам'ять, діалогове вікно, дистрибутивний розподіл*). Терміни-словосполучення в різних терміносистемах становлять приблизно 70 % від загальної кількості понять (Симоненко, 2006, с. 12).

Сукупність лексичних одиниць, які називають поняття конкретної галузі знань, утворює термінологію, що формує термінологічну систему.

Серед завдань сучасної української термінографії актуальними є: встановлення джерельної бази, визначення меж спеціальної лексики, формулювання основних її стратів (терміни, номени, професіоналізми), фіксація нових термінів (Гриценко & Симоненко, 2008, с. 7).

6. РІЗНОВИДИ НАУКОВОГО СТИЛЮ

Науковий стиль (крім власне наукових жанрів монографії, дисертації, статті, доповіді, рецензії) у сучасній комунікації представлений трьома підстилями, які формують парадигму видових понять: науково-навчальним (підручник, посібник, довідник, лекція), науково-популярним (статті в неспеціальних журналах, виступи в ЗМК, книги для широкого кола читачів), науково-публіцистичним (аналітичні статті, соціальні портрети, критичні огляди).

6.1. Науково-навчальний підстиль

Основною функцією науково-навчального підстилю є формування і передавання нових наукових знань. Здобуття цих знань адресатові потрібне для загальноосвітнього, загальнокультурного (шкільного) і професійного навчання.

Диференційні ознаки цього різновиду загалом відповідають засадам власне наукового стилю, але уможливають варіативність у дотриманні узагальнення, точності, логічності, доказовості, діалогічності. Наскрізною ознакою текстів є виразне дидактичне спрямування. Цей аспект мовознавчих досліджень усебічно розвивається у слов'янському мовознавстві, зокрема в польському (Waszczuk-Ziń, 2007; Dolata-Zaród, 2000; Nagórka, 2011; Казимиrowa, 2016, с. 53).

Функцію узагальнення вможливорює широке використання десемантизованих дієслів (*мати, бути, виявляти*); дієслів з якісно виражальним відтінком значення у формі теперішнього часу (*Комп'ютер зберігає програми і дані в пам'яті; Електронні орбіталі **формують** електронні шари, електрони з меншою енергією розташовані ближче до ядра*), особових дієслів та займенників множини (*ми знаємо, ми переконалися, нам відомо, як ми знаємо*), іменників однини (***Вухо** — це орган у хребетних тварин, що працює для сприйняття звуку та підтримання рівноваги у просторі; Дуб починає цвісти на відкритих місцях у двадцять років, а в лісі — у п'ятдесятилітньому віці*).

Узагальнювальну функцію виконують деагентивні синтаксичні конструкції, зокрема узагальнено-особові речення (*Можливість реакцій і особливості їх перебігу передбачають за розміщенням металів у ряду активності*); номіналізовані конструкції, у яких семантику предиката передають віддієслівні іменники, а дієслово виконує формально-граматичну функцію (*Обертання Землі навколо осі зумовлює зміну дня і ночі; Тверде тіло має певну форму і певний об'єм*).

Точність традиційно реалізують терміни, але їх уживання в тексті обмежене. Усі терміни мають визначення з опорою на відомі чуттєво-предметні, конкретні образи реального світу (***Матерія** — це все те, що реально, незалежно від нашої свідомості існує у Всесвіті; Будь-яке фізичне тіло складається з речовини або із суміші речовин — заліза, кисню, води, сталі, пластику. **Речовина** — це один із видів матерії*). Точність переважно поєднується з доступністю, яку забезпечує велика кількість прикладів, ілюстрацій, таблиць, схем, порівнянь, тлумачень тощо.

Із дидактичною метою в науково-популярних текстах розширено й конкретизовано пояснювальну частину з констатацією результатів дослідження, натомість обмежено опис етапів наукового аналізу; посилено діалогічність, що спостерігаємо у вживанні імперативних слів і висловів із семантикою «навчання», «думання» (*запам'ятайте, зверніть увагу, поміркуйте, дайте відповідь, пригадайте, проаналізуйте, з'ясуйте*); займенника третьої особи множини *ви*; вставних слів із семантикою ви-

раження авторського ставлення або уточнення повідомлюваного (*очевидно, зрозуміло, безумовно, як бачимо*). У навчальній літературі переважно гуманітарного напрямку дидактично-діалогічну функцію посилюють образні метафоричні конструкції (*Підручник, який ви тримаєте в руках, — це ваш екскурсовод, добрий друг і помічник, який поведе вас тисячолітніми шляхами світової літератури від одного дива до іншого, адже кожен справжній твір мистецтва — це диво; Красою і пошуками сенсу буття пройнята й література, що вказує людству шлях до пізнання істини, знайомить із ідеалами прекрасного, живить спрагли серця чар-зіллям красного слова*).

Діалогічність часто вмотивована не лише дидактичними завданнями, а й логічністю наукового тексту, зокрема введенням запитань із розгорнутими відповідями, що вибудовують чітке змістове наповнення тексту (*Яка наука вивчає тварин?; У яких середовищах мешкають тварини?; Які ознаки живого притаманні тваринам?; Чим тварини відрізняють від рослин і грибів?*).

Логічність тексту загалом забезпечують чіткі причиново-наслідкові зв'язки, проте їх реалізують не складні речення як у власне науковому стилі, а конкретизація змісту, удокладнений поділ на короткі інформативні розділи з інформативними назвами (*Об'єкт вивчення фізичної та суспільної географії України; Методи дослідження фізичної та суспільної географії; Джерела географічної інформації; Географічні відомості про територію України в минулому*), параграфи, підпараграфи; градація однорідних членів речення (*Сучасні географічні дослідження охоплюють різні напрями та мають регулярний характер. Вони спрямовані на розв'язання нагальних проблем: пошук нових родовищ корисних копалин, зокрема паливних; вивчення ландшафтів та їхніх компонентів; оцінку та прогноз кількості, складу та рівня життя населення; спостереження за станом навколишнього середовища; охорону природи України; зменшення екологічних наслідків господарської діяльності*).

6.2. Науково-популярний підстиль

Основною функцією науково-популярного підстилю є популяризація наукових знань для широкої аудиторії. Його основна диференційна ознака — виразний прагматичний аспект (спрямованість на відповідне коло читачів).

Точність науково-популярних текстів відповідає загальним вимогам наукового стилю, але допускає або уникає складної і незрозумілої для широкого загалу термінології, або її трактування (*Протон (стабільна позитивно заряджена елементарна частинка атомного ядра будь-якого хімічного елемента) виділяє найбільше енергії; У 2017 р. науковці виявили гравітаційні хвилі від події, яку також вдалося спостерігати з допомогою телескопів: близько 130 мільйонів років тому дві нейтронні зорі наблизилися по спіралі одна до одної і злилися в один об'єкт — таке явище називають кілонова (астрономічне явище злиття двох нейтронних зір або нейтронної зорі та чорної діри)*).

Логічність тексту спрощена в частині доказів, аргументації та спрямована на відбиття переважно результатів дослідження. Показовим є вживання простих речень. У складних реченнях частини переважно не розгалужені (*Композити — принципово нові матеріали. Для того, щоб їх створити, не можна користуватися традиційними методами*).

Натомість посилено діалогічність, зокрема у вживанні емоційно-оцінних висловлювань у заголовках, на початку і в кінці тексту, у формулюваннях і розв'язаннях проблем. Увираження діалогічності для посилення уваги читача вможливають запитально-відповідні конструкції, які імітують зворотний зв'язок (*Якщо життя розвивалося незалежно на сусідніх планетах чи супутниках, тоді де ж ці найбільш імовірні місця для пошуку позаземних організмів?; Як визначити систему координат у космічному просторі? Для початку треба знайти тіло відліку*). Риторичні питання містять раціональну оцінність і звертають увагу адресата на якісні ознаки явища (*Чи справді це відкриття важливе?; Як збагнути цей складний процес?*). Емоційна оцінність притаманна науково-публіцистичному різновиду публіцистичного стилю. Полегшують сприймання інформації, спрощуючи та деталізуючи повідомлення, парцельовані конструкції (*Найбільша цілісна глобальна екосистема — біосфера має низку характерних рис. І унікальність (незамінність і неповторність), і практично безмежну тривалість існування, і наявність величезних запасів генетичної інформації і вільної енергії, досконалих механізмів самозахисту від руйнівного впливу космічних і планетарних факторів, і величезне різноманіття підпорядкованих їй біологічних систем — організмів, видів, екосистем*). Вони можуть містити іронійну оцінку самого автора (*Ви, мабуть, хотіли дізнатися правду. Ви хотіли про це десь прочитати. Ми написали. Але це не допоможе досягнути її. Це можна зрозуміти в лабораторних умовах, а не вдома, лежачи на дивані*). Полегшують сприймання тексту, стимулюють асоціативне мислення читача образні засоби, які пояснюють нові складні явища науки або тлумачать уже відомі факти (*Найдивовижніше у цих ліках те, що їхній механізм дії абсолютно новий — він діє, як троянський кінь, щоб проникнути в ракові клітини і вбити їх зсередини*). Показовим засобом діалогічності науково-популярних текстів є метафоричні словосполучення з умовним зіставленням наукових явищ і реалій життя (*петля гістерези, потенційний бар'єр, розпад протона, зшивання тупих кінців ДНК*). Для привернення уваги читача автори статей нерідко використовують образні заголовки з метафорами, порівняннями, оксиморонами, перифразами (*Шуба електрона; Планети — своєрідні гіроскопи; П'єр і Марія Кюрі: історія кохання і радіоактивності; Рослинний світ — джерело життя*).

Кожен цикл наук має свої спеціальні прийоми популяризації. Для мови суспільно-політичних творів характерна строгість, офіційність, відсутність емоційних висловлювань. Для них характерне вживання книжних слів (*встановлення, стягнення, утримання*), усталених висловів, штампів (*мати характер, позов про встановлення батьківства*). Науково-тех-

нічним і природничим статтям властиві конкретно-чуттєві образні асоціації, зіставлення, припущення, які розвивають уяву й активізують мислення (*Якби подивитися на нашу Галактику зверху, то можна було б побачити, що вона має спіральну структуру, а окремі рукави цієї спіралі ніби волочаться за центром у процесі обертання*) (Гнатюк, 1989, с. 271).

Усі мовні засоби науково-популярного підстилю зумовлені орієнтацією на особливе коло читачів для популяризації наукових знань.

6.3. Науково-публіцистичний підстиль

Основною функцією науково-публіцистичного підстилю є спілкування автора з широкою аудиторією задля передавання їй наукової інформації.

Його комунікативно-прагматичні ознаки: наукова інформативність, точність слововживання, доступність, зрозумілість формулювань, поєднання логічності доказів і полемічності викладу, емоційно-експресивна оцінність.

Тематична інформативність науково-публіцистичних текстів зумовлює частотність уживання відповідних термінів (*атмосфера, антропогенність, глобальне потепління, теплове випромінювання, озоновий шар; ацетон, глікоген, кетонові тіла, електроліти; радіонукліди, ізотопи, уран, плутоній*). Доказовість чітких логічних тверджень ґрунтована на точних підрахунках (*Для утримання глобального потепління на межі 2°C, група індустріально розвинених країн має взяти зобов'язання скоротити викиди на 25—40 % від рівня 1990 року до 2020 та на 80—95 % до 2050 року; Основну проблему з даних ізотопів становить цезій-137, який має період напіврозпаду близько 30 років. Через 10 періодів напіврозпаду (300 років) його кількість зменшиться у 1000 разів*). Передавання наукової інформації широкому загалу вможливають усталені механізми публіцистичного стилю: емоційна оцінність (*Парникові гази: що занадто, те погано; Сучасна мода — здоров'я. Бути здоровим — модно, красиво, стильно*); уведення в текст публіцистичної лексики, експресивних висловлювань, стилістичних фігур (*Виглядає так, що людство в цілому в його чинному стані — це недуга біосфери. Остання і намагається зцілитись, так змінюючи кліматичні параметри свого існування, щоб «викинути» з себе людину, чи, принаймні, відкинути її кудись на маргінес; держава з запізнлим націєтворенням; Потужний витік радіації «пофарбував» ліс неподалік Чорнобильської АЕС у яскраво рудий колір. З того часу він називається «Рудий ліс»*); інформативні експресивні заголовки (*Антиядерна діяльність як еконаціоналізм; На сцену виходить уран; Дієта для безсмертних. Як легко і просто перейти на здорове харчування*); елементи діалогічності, зокрема риторичні запитання (*Боротися, пристосовуватися чи капітулювати?; Напевно, ви вже чули неприємне і слово — ацетон?*), запитання з відповідями (*Вам здається, що здорове харчування — це нестерпно важко і болісно нудно? Ось прості правила, які допоможуть зробити цей важливий крок до продовження життя. Навіщо нам потрібна глюкоза? Вона — швидко і безпечно джерело енергії в моменти, коли нашому тілу ця енергія потрібна*); вставні слова й словосполучення з модальністю переконання (*очевидно, поза сумнівом, безперечно*).

Сприйманню інформації сприяє встановлення чітких причиново-наслідкових зв'язків у складних безсполучникових реченнях, поширення їх однорідними додатками (*Більшість науковців вважає більш-менш безпечним для людства глобальне потепління на 2°C від доіндустріального рівня; це межа, за якою починаються незворотні та катастрофічні зміни на планеті, серед яких загибель коралових рифів; танення тундри, що призведе до значних викидів метану, посилюючи процес глобальної зміни клімату; різке збільшення смертності від теплових ударів, засух, повеней, інших стихійних лих; загибель від 20 до 80 % тропічних лісів Амазонки; нестача питної води, яка позначиться на житті мільярдів людей; значне поширення інфекційних хвороб тощо*), постійне утримування уваги слухачів за допомогою викладу від першої особи множини (*У нашому організмі є універсальний і швидкий механізм отримання енергії — з молекули глюкози. В основному ми отримуємо глюкозу з їжі, але також є запаси її в організмі, адже вона може знадобитися в будь-який момент*).

7. ВИСНОВКИ

Отже, науковий стиль — це традиційне узагальнювальне поняття лінгвостилістики, яке дослідники постійно оновлюють термінами, зміною їхніх дефініцій, розробленням інтегративної методики тлумачення, введенням актуального ілюстративного матеріалу, безперервного аналізу нових напрямів розвитку науки та її ролі в суспільному житті.

Різновиди наукового стилю: науково-навчальний, науково-популярний, науково-публіцистичний підстилі є переважно вторинними, оскільки постали на основі наявних опорних, часто оригінальних власне наукових текстів. Комунікативно-прагматичні ознаки різновидів наукового стилю — це узагальнення, абстрагування, логічність, точність інформації, переконливість, аргументованість, раціональна оцінність, послідовність, лаконічність, некатегоричність висловлювання. Вони зберігають визначальні характеристики власне наукового стилю, але відрізняються частотністю вживання, більшою функціонально-стильовою варіативністю і комунікативними завданнями.

Аналіз функціонування лінгвостилістичного термінологічного апарату наукового стилю в сучасній науковій парадигмі засвідчив зв'язок лінгвостилістики з теорією та історією української літературної мови, гіперо-гіпонімії співвідношення понять та посприяв узагальненню напрацювань вітчизняної науки й визначенню перспектив її розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

- Білодід, І. К. (ред.). (1958). *Курс історії української літературної мови* (т. 1: *Дожовтневий період*). Київ: Видавництво Академії наук України РСР.
- Гнатюк, І. С. (1989). *Мова сучасної української науково-популярної літератури*. У В. В. Німчук, В. М. Русанівський, & І. П. Чепіга. *Жанри і стилі в історії української літературної мови* (с. 265—279). Київ: Наукова думка.

- Гриценко, П. Ю., & Симоненко, Л. О. (2008). Українська термінологія і термінографія на етапі розбудови. *Українська наукова термінологія: Збірник матеріалів науково-практичної конференції «Українська наукова термінологія. Стан та перспективи»* (с. 7—30). Київ.
- Дядюра, Г. М. (2001). *Функціональні параметри образності в науковому стилі (на матеріалі текстів природничих та технічних наук)* [автореф. дис. канд. філол. наук, Інститут української мови НАН України]. Київ.
- Єрмоленко, С. Я. (2007). Науковий стиль. У В. М. Русанівський & О. О. Тараненко (ред.), *Українська мова: Енциклопедія* (с. 431). Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
- Зелінська, Н. (2002). *Наукове книговидання в Україні: історія та сучасний стан*. Львів: Світ.
- Казимиrowa, І. А. (2016). Польське термінознавство: Основні напрями досліджень. *Мовознавство*, 5, 45—57.
- Коваль, А. П. (1970). *Науковий стиль сучасної української літературної мови*. Київ: Видавництво Київського університету.
- Кочан, І. М. (2011). Українське термінознавство 1920-х років: погляд з позиції ХХІ століття. *Вісник Львівського університету: Серія філологічна*, 52, 122—129.
- Кочан, І. (2012). Українське термінознавство 1960—1990-х років. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Серія «Проблеми української термінології»*, 733, 24—28.
- Лесюк, М. (2014). *Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині*. Івано-Франківськ: Місто НВ.
- Непийвода, Н. (1997). *Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект)*. Київ: Міжнародна фінансова агенція.
- Німчук, В. В., Русанівський, В. М., & Чепіга, І. П. (1989). *Жанри і стилі в історії української літературної мови*. Київ: Наукова думка.
- Перебийніс, В. С. (ред.). (1967). *Статистичні параметри стилів*. Київ: Наукова думка.
- Пилинський, М. М. (1982). (ред.). *Взаємодія усних і писемних стилів мови*. Київ: Наукова думка.
- Русанівський, В. М. (2001). *Історія української літературної мови*. Київ: АртЕк.
- Селігей, П. О. (2016). *Світло і тіні наукового стилю*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Симоненко, Л. О. (2001). Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку. *Українська термінологія і сучасність*, IV, 5—23.
- Симоненко, Л. О. (2006). Інститут української наукової мови (до 85-річчя від дня заснування). *Українська мова*, 4, 5—17.
- Ткач, Л. (2007). *Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ — на початку ХХ століття* (ч. III: *Буковинська фразеологія у міжмовних зв'язках та в загальноукраїнському контексті*). Чернівці: Книги — ХХІ.
- Чередниченко, І. Г. (1962). *Нариси з загальної стилістики сучасної української мови*. Київ: Наукова думка.
- Шевельов, Ю. (2003). *Внесок Галичини у формування української літературної мови*. Київ: Видавничий дім «КМ Академія».
- Dolata-Zaróđ, A. (2000). *Etudes terminologiques et la sélection des textes de spécialité pour les publics spécifiques*. Katowice.
- Nagórka, P. P. (2011). *Tezaurus terminologii branżowej jako tekst edukacyjny*. Warszawa.
- Waszczuk-Ziń, A. (2007). *Transformacje semantyczne wyrazów ogólnych w tekście naukowym*. Warszawa.

Статтю отримано 07.10.2022

REFERENCES

- Bilodid, I. K. (Ed.). (1958). *Kurs istoriï ukraïns'koï literaturnoi movy* (Vol. 1: *Dozhovtnevyyi period*). Kyiv: Vydavnytsvovo Akademii nauk Ukraïny RSR (in Ukrainian).
- Cherednychenko, I. H. (1962). *Narysy z zahal'noi stylistyky suchasnoi ukraïns'koï movy*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

- Diadiura, H. M. (2001). *Funktsionalni parametry obraznosti v naukovomu styli (Na materialii tekstiv pryrodnychkykh ta tekhnichnykh nauk)* [Extended summary for the Candidate of Philological Sciences degree, Instytut ukrains'koï movy NAN Ukrainy]. Kyiv (in Ukrainian).
- Dolata-Zarod, A. (2000). *Etudes of terminologiques of et la sylection of des of textes of de of spyciality of pour of les of publics of spycifiques*. Katowice (in Poland).
- Hnatiuk, I. S. (1989). Mova suchasnoï ukrains'koï nauково-populiarnoï literatury. In V. V. Nimchuk, V. M. Rusanivs'kyi, & I. P., Chepiha, *Zhanry i styli v istorii ukrains'koï literaturnoi movy* (pp. 265—279). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Hrytsenko, P. Iu., & Symonenko, L. O. (2008). Ukrains'ka terminolohiia i terminohrafiia na etapi rozbudovy. In *Ukrains'ka naukova terminolohiia: Zbirnyk materialiv nauково-praktychnoi konferentsii "Ukrains'ka naukova terminolohiia. Stan ta perspektyvy"* (pp. 7—30). Kyiv (in Ukrainian).
- Iermolenko, S. Ia. (2000). Naukovyi styl'. In V. M. Rusanivs'kyi & O. O. Taranenko (Eds.), *Ukrains'ka mova: Entsyklopediia* (p. 382). Kyiv: Ukrains'ka entsyklopediia im. M. P. Bazhana (in Ukrainian).
- Kazymyrova, I. A. (2016). Pol's'ke terminoznavstvo: Osnovni napriamy doslidzhen'. *Movoznavstvo*, 5, 45—57 (in Ukrainian).
- Kochan, I. (2012). Ukrains'ke terminoznavstvo 1960—1990-kh rokiv. *Visnyk Natsional'noho Universytetu "L'vivs'ka Politekhnikha". Serii "Problemy Ukrains'koï Terminolohii"*, 733, 24—28 (in Ukrainian).
- Kochan, I. M. (2011). Ukrains'ke terminoznavstvo 1920-kh rokiv: Pohliad z pozytsii XXI stolittia. *Visnyk L'vivs'koho Universytetu: Serii Filolohichna*, 52, 122—129 (in Ukrainian).
- Koval', A. P. (1970). *Naukovyi styl' suchasnoï ukrains'koï literaturnoi movy*. Kyiv: Vydavnytstvo Kyivs'koho universytetu (in Ukrainian).
- Nagorka, P. P. (2011). *Thesaurus of terminology of branżof that both educational text*. Warsaw (in Poland).
- Nepyvoda, N. (1997). *Mova ukrains'koï nauково-tekhnichnoi literatury (Funktsional'no-stylistychnyi aspekt)*. Kyiv: Mizhnarodna finansova ahentsiia (in Ukrainian).
- Lesiuk, M. (2014). *Stanovlennia i rozvytok ukrains'koï literaturnoi movy v Halychyni*. Ivano-Frankivsk: Misto NV (in Ukrainian).
- Nimchuk, V. V., Rusanivs'kyi, V. M., & Chepiha, I. P. (1989). *Zhanry i styli v istorii ukrains'koï literaturnoi movy*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Perebyinis, V. S. (Ed.). (1967). *Statystychni parametry styliv*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Pylyns'kyi, M. M. (Ed.). (1982). *Vzaiemodiia usnykh i pysemnykh styliv movy*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Rusanivs'kyi, V. M. (2001). *Istoriia ukrains'koï literaturnoi movy*. Kyiv: ArtEk (in Ukrainian).
- Selihei, P. O. (2016). *Svitlo i tini naukovoho styliu*. Kyiv: Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylians'ka akademiia" (in Ukrainian).
- Shevelov, Iu. (2003). *Vnesok Halychyny u formuvannia ukrains'koï literaturnoi movy*. Kyiv: Vydavnychiy dim "KM Akademiia" (in Ukrainian).
- Symonenko, L. O. (2001). Ukrains'ka naukova terminolohiia: Stan ta perspektyvy rozvytku. *Ukrains'ka Terminolohiia i Suchasnist'*, 4, 5—23 (in Ukrainian).
- Symonenko, L. O. (2006). Instytut ukrains'koï nauковоï movy (Do 85-richchia vid dnia zasnuvannia). *Ukrains'ka Mova*, 4, 5—17 (in Ukrainian).
- Tkach, L. (2007). *Ukrains'ka literaturna mova na Bukovyni v kintsi XIX — na pochatku XX stolittia (Vol. 3: Bukovyns'ka frazeolohiia u mizhmovnykh zv'iazkakh ta v zahal'noukrains'komu konteksti)*. Chernivtsi: Knyhy — XXI (in Ukrainian).
- Vaszczuk-Zin', A. (2007). *Semantic transformations of general expressions in scientific tekscie*. Warsaw (in Poland).
- Zelins'ka, N. (2002). *Naukove knyhovydannia v Ukraïni: Istoriia ta suchasnyi stan*. Lviv: Svit (in Ukrainian).

Received 07.10.2022

Tetiana Kots', Doctor of Philological Sciences, Senior Researcher
of the Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics,
Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: tetyana_kots@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4622-9559>

**COMMUNICATIVE-PRAGMATIC SIGNS
AND FUNCTIONS OF THE SCIENTIFIC STYLE OF MODERN
UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE**

The article analyzes the conceptual paradigm of scientific style as a type of literary language from the point of view of the concept of encyclopedic coverage of the terminological system of Ukrainian linguistic stylistics. Particular attention is paid to the establishment of communicative and pragmatic features, functions of the scientific style and its varieties (scientific-educational, popular science, scientific-journalistic substyles), coverage of theoretical issues of historiography and historiography of style in Ukrainian linguistics. In the system of concepts, literature is considered as the main category and the term as a differential unit of scientific texts. The concept of scientific style is systematized in the context of the typology of language thinking, the establishment of a view on the history of the literary language and its styles as phenomena closely related to the philosophy of culture, the development of national consciousness.

The integrative aspect proposed in the article complements the structural-level analysis of the texts and involves the interpretation of the style category in the context of the typology of language thinking, the definition of concepts subordinate to it, the establishment of a view on the history of the literary language and its styles as phenomena closely related to the philosophy of culture, the development of national consciousness. The conceptual paradigm of scientific style requires the establishment of hypero-hyponymic connections and an encyclopedic (short and at the same time informatively comprehensive) substantiation of the status of concepts, the establishment of their differential features and the highlighting of the historiography of style in Ukrainian linguistics, which will be an intermediate summary of the acquisitions in this field of Ukrainian linguistics and at the same time make it accessible them for the wider philological community.

The scientific style serves the needs of important spheres of the Ukrainian language space-education and science, the development of which testifies to the intellectual level of the nation.

Keywords: scientific style, scientific text, concepts, scientific and educational sub-style, popular scientific sub-style, scientific and journalistic sub-style